

Tarptautinis tarpbibliotekinis abonementas vejasi laiką

EUGENIJA SATKAUSKIENĖ

Lietuvos mokslų akademijos biblioteka

Ryškūs pokyčiai Lietuvos visuomeniniame gyvenime bei informacijos ir komunikacijos baruose praėjusį dešimtmetį iš esmės pakeitė Mokslų akademijos (MA) bibliotekos, taigi ir tarpbibliotekinio abonemento (TBA) darbą.

Prieš porą dešimtmečių MA centrinės bibliotekos skaitytojai per metus iš sąjunginių bibliotekų užsakydavo ir gaudavo 10 000–15 000 dokumentų – straipsnių kopijų ir knygų. MA bibliotekos Tarpbibliotekinis abonementas išsiųsdavo jų dar daugiau, įvykdydamas 18 000–23 000 užklausų per metus. Daugiausia būdavo keičiamasi užsienio periodinių leidinių ir sąjunginių respublikų mokslo institutų darbų straipsnių kopijomis.

Sąjunginė kooperacija beveik patenkino mokslininkų literatūros poreikius – tiek rusų, tiek užsienio kalbomis. Tarptautinius skolinimus iš užsienio bibliotekų (12–34 užklausų per metus) vykdė Užsienio literatūros komplektavimo skyrius.

TBA sektoriuje buvo dvi darbuotojos: Lidija Leonova ir Ramutė Stanelienė. Dokumentai buvo gaunami ir siunčiami nemokamai, pašto išlaidas apmokėdavo biblioteka.

1988 m. pakeista užklausų siuntimo į užsienio bibliotekas tvarka: visos užklauskos siunčiamos į Valstybinę Lenino biblioteką Maskvoje, kur dar kartą tikrinama, ar reikiamo dokumento nėra Tarybų Sąjungos bibliotekose. Užsienio bibliotekų sąskaitos už įvykdytas užklauskas taip pat buvo apmokamos Maskvoje. Tokia tvarka galiojo iki 1991 m. Tuo metu dokumentų, gautų iš užsienio bibliotekų, skaičius taip pat buvo nedidelis, pvz. 1990 m. – 49.

Po 1991 m. Tarptautinio tarpbibliotekinio abonemento (TTBA – Interlibrary loan – ILL) užklauskos jau buvo siunčiamos tiesiai į užsienio bibliotekas. 1995 m. TTBA gavo 214 dokumentus. Dauguma užklausų buvo įvykdomos nemokamai, tačiau atsirado ir mokestinių reikalavimų, kuriems apmokėti biblioteka neturėjo lėšų.

1995 m. balandžio mėn. TBA paslaugos tapo mokamos. Tai buvo sukrėtimas institutų darbuotojams, įpratusiems naudotis nemokamomis mūsų bibliotekos TTBA paslaugomis.

Situaciją iš esmės pakeitė Atviros Lietuvos fondo (ALF) finansinė parama didžiųjų Lietuvos bibliotekų tarpbibliotekinių abonementų veiklai. Nacionalinė M. Mažvydo, Lietuvos technikos, Lietuvos mokslų akademijos, Lietuvos medicinos ir Vilniaus universiteto bibliotekos 1996 m. rugsėjo mėn. padavė paraišką, o spalio 2 d. buvo pasirašytas susitarimas. Pagal šį susitarimą į mūsų bibliotekos kasą buvo pervesta 3000 Lt, iš kurių galima buvo padengti 80% dokumentų gavimo iš užsienio bibliotekų išlaidų. Projekto vykdytoja mūsų bibliotekoje buvo už TBA atsakinga bibliotekininkė Eglė Ragauskaitė. 1997 m. rugsėjo mėn. E. Ragauskaitė pakeitė Eugenija Satkauskienė. Projektas buvo pratęstas 1997 m. lapkričio mėn. Gauta 5000 Lt parama 80% su TBA veikla susijusių išlaidų apmokėti. 1998 m. gruodžio mėn. susitarime 6000 Lt grantas buvo skirtas 60% išlaidų kompensuoti. Šios lėšos panaudotos iki 1999 m. gruodžio. Projektas buvo atgaivintas tik 2000 m. lapkritį – tada gavome 4800 Lt su sąlyga padengti 50% išlaidų. 2001 m. ši suma išnaudota, o 2002 m. projektas nebuvo pratęstas.

Kokią reikšmę TTBA veiklai turėjo ALF parama, galime spręsti iš darbo rodiklių statistikos.

Metai	Išlaidų kompensavimas (%)	Išsiųsta užklausų	Gauta dokumentų	Įvykdyta užklausų (%)
1997	80	951	444	46
1998	80	673	549	81
1999	60	515	500	97
2000 (01-11)	00	376	324	86
2001	50	500	413	83

Bibliotekai neturint galimybių kompensuoti dalies išlaidų, skaitytojai vengė užsakyti dokumentus iš užsienio bibliotekų. Palyginkime lentelėje užklausų skaičių tais metais, kai išlaidos iš dalies kompensuojamos, ir 2000 m., kai biblioteka tam lėšų neturėjo. ALF finansinė parama buvo tam tikras draudimo polisas nuo per didelių kaštų. Kai kurių užsienio bibliotekų, ypač nacionalinių, pvz. Britų bibliotekos, Švedijos karališkosios bibliotekos, Rusijos nacionalinės bibliotekos Sankt Peterburge, paslaugos yra tikrai brangios. Įvertinant pašto išlaidas ir banko paslaugų kainas aptarnaujant sąskaitas, skaitytojui gali tekti mokėti 100–200 Lt, t. y. daugiau už originalo rinkos kainą.

Tačiau reikia paminėti ir tai, kad beveik 80% 2001 m. gautų straipsnių kopijų buvo nemokamos. Skaitytojas bibliotekai už užklausos paiešką ir paslaugą mokėjo 3,2 Lt. Remdamiesi patirtimi, siunčiame užklausas toms bibliotekoms, kurios nereikalauja apmokėjimo, jei tik jos turi mums reikalingus dokumentus.

Bendravimo su pasaulio bibliotekomis pradžia buvo sunki: nežinojome reikalingų bibliotekų adresų, nežinojome, kokių bibliotekų fonduose galime rasti mums reikalingus dokumentus, menkas užsienio kalbų mokėjimas trukdė bendrauti. Tarptautinio tarpbibliotekinio abonentų tarnybų tikslas pateikti informaciją skaitytojui jo darbo vietoje atrodė nepasiekiamas. Tačiau kelią įveikia einantis.

1998 m. viduryje Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos serveris prijungtas prie interneto. Prasidėjo ilgos užsienio bibliotekų tinklalapių, bibliotekų katalogų, bibliotekų ILL elektroninio pašto adresų paieškos. Metai po metų buvo kaupiama vis daugiau naudingos informacijos, pasikeitė dokumentų paieškos ir užklausų vykdymo technologija. Vis daugiau bibliotekų turi savo tinklapius internete ir pateikia juose savo elektroninius katalogus. Bibliotekų katalogai jungiami į šalies bibliotekų jungtinius katalogus. Užklausos siunčiamos tik į tas bibliotekas, kurios turi ieškomą dokumentą. Siunčiant užklausas elektroniniu paštu trumpėja įvykdymo terminai. Iš kai kurių bibliotekų, pvz. Helsinkio aukštosios technikos mokyklos bibliotekos, užsakytas kopijas gauname per 3–5 dienas. Kopijos perdavimui skaitytojui į institutą dėl retų kontaktų su filialų bibliotekininkėmis dažnai prireikia daugiau laiko.

Užklausas siunčiame beveik į visas Europos šalis, o dažniausiai į Skandinavijos šalių – Švedijos, Norvegijos, Suomijos, Danijos bibliotekas. Daug dokumentų gauname iš Vokietijos, Olandijos bibliotekų, Rusijos NB Sankt Peterburge, tačiau tai dažniausiai mokamos paslaugos. Tarpusavio mainų pagrindais keičiamės dokumentais su Lenkija, Baltarusija, Latvija ir Estija. Esame gavę dokumentų iš Prancūzijos, Italijos, Ispanijos, Austrijos ir Šveicarijos. Paminėtini bendravimo faktai – gauta disertacijos kopija iš Havajų universiteto bibliotekos, straipsnių kopijos iš Honkongo, Naujosios Zelandijos bibliotekų. Per metus išsiunčiame užklausas beveik į 100 bibliotekų.

Deja, šie ryšiai vienpusiai. Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos fondai dar nėra išsamiai atspindėti elektroniniame kataloge. Užsienio bibliotekų skaitytojai neturi informacijos apie senus leidinius Lietuvos MA bibliotekoje.

Iš užsienio bibliotekų gautų užsakymų statistika

Laikotarpis	Gauta užklausų	Išsiųsta dokumentų
1997	15	11
1998	37	21
1999	59	37
2000	58	24
2001	54	24

Stambios leidyklos, įvairių šalių bibliotekų institutai turi ir nuolat papildo elektronines duomenų bases. Lietuvos MA bibliotekos internetinio ryšio šioks toks pagreitinimas 2001 m. pabaigoje sudarė sąlygas prireikus jomis pasinaudoti. Nedidelių bandomųjų laikotarpių metu turėjome galimybę naudotis SPRINGER, SCIENCE, OCLC duomenų bazėmis. Efektas buvo menkas, nes tais trumpais laikotarpiais, kaip tyčia, nepasitaikydavo atitinkamų užsakymų. Beveik metus naudojomės EBSCO baze. Nors šioje bazėje pateiktų žurnalų sąrašas ilgas, tačiau mums reikalingų yra ne taip daug. Be to, bazės archyvas nedidelis, apima 1998–2001 m., o visų tekstų pateikta dar mažiau. Radę užsąkytą straipsnį nemokamoje duomenų bazėje, persiunčiame tekstą į skaitytojo elektroninį paštą arba išspausdiname bibliotekoje.

Daug patogesnė ir tinkamesnė mūsų skaitytojams mokama Vokietijos bibliotekų duomenų bazė SUBITO. Atlikus užklausą SUBITO tinklalapyje, straipsnis į mūsų elektroninį paštą persiunčiamas tą pačią dieną. Tą pačią dieną skaitytojas, nurodęs savo elektroninio pašto adresą, užsąkytą straipsnį gali skaityti savo darbo vietoje. Kaina nėra didelė, 3–5 eurai, prieinama skaitytojui, tačiau iškyla šiuo metu neįveikiama problema – banko paslaugų kaina.

Atsiskaitymas už užsienio bibliotekų suteiktas paslaugas – opiausia ir sudėtingiausia TTBA darbo dalis. Atsiskaitymo sąlygas diktuoja paslaugos tiekėjas. Vienos bibliotekos prašo atsiskaityti tarptautiniais pašto kuponais. Nupirkti pašte kuponus ir juos išsiųsti bibliotekai labai paprasta, bet nepigu – Lietuvoje pašte kupono kaina yra palyginti didelė. Kitos bibliotekos atsiunčia mokestinius pavedimus. Nors nurodyta suma nėra didelė, bet banko paslaugos kainuoja brangiai. Kai pradėjome naudotis SUBITO baze, nedidelių sumų tarptautinių mokėjimo pavedimų įkainis Lietuvos taupomajame banke buvo 30 Lt. Šiuo metu HANSA-LTB už bet kokius tarptautinius mokėjimo pavedimus priskaičiuoja 90 Lt – kelis kartus daugiau, negu kainuoja bibliotekos paslauga. Vilniaus bankas nedideles sumas perveda už 30 Lt. Šią problemą reikės spręsti ateityje.

Atsiskaitymo keblumų turi ir užsienio bibliotekos. Todėl vis daugiau pasaulio bibliotekų tampa „IFLA Voucher Scheme“ dalyvėmis. Pagal šią schemą bibliotekos užsako ir perka IFLA atsiskaitymo korteles (IFLA voucher) IFLA organizacijoje, Londone. Vieno vaučerio kaina 8 JAV doleriai. Tai turėtų atitikti vienos užklausos įvykdymo kainą. Pagal bibliotekos pareikalavimą už atliktą užklausą paštu išsiunčiame nurodytą kiekį vaučerių, tad nebereikia naudotis brangiomis banko paslaugomis. Mūsų biblioteka yra „IFLA Voucher Scheme“ dalyvė nuo 1999 m. Šį savo patyrimą perdavėme ir kitoms Vilniaus bibliotekoms – Nacionalinei M. Mažvydo ir Lietuvos technikos bibliotekai. Deja, ne visos bibliotekos, su kuriomis bendradarbiaujame, vaučerius

priima. Nepriima jų ir pati platintoja Britų biblioteka. Be to, kai kurios stambios bibliotekos už vieną užklausą reikalauja 2–3 vačerių. Tiek Britų bibliotekos, tiek JAV kongreso bibliotekos paslaugos yra mums neprieinamos, per brangios. Vienos užklausos kaina siektų 200–300 litų. Kai kurios bibliotekos užklausos kainos nepraneša iš karto, o sąskaitas atsiunčia pavėluotai. Tuo atveju nėra galimybių pareikalauti, kad ją apmokėtų skaitytojas.

Visas šias problemas išspręstų nedidelis TTBA fondas, finansuojamas tiek iš bibliotekos, tiek iš rėmėjų lėšų.

Dokumentus iš užsienio bibliotekų per Lietuvos MA biblioteką gali užsakyti visi mūsų skaitytojai. Dauguma jų yra mokslo institutų darbuotojai, kurių poreikis straipsniams iš užsienio žurnalų yra neribotas. Labai stinga ir naujausių užsienio šalių autorių monografijų, nes Lietuvos bibliotekos dėl lėšų trūkumo savo fondus papildo nepakankamai.

Lietuvos mokslininkai turi ir kitų kelių informacijai gauti – tai asmeniniai ryšiai, išvykos į užsienį, įvairių šalių institutų bendradarbiavimas, bendri projektai. Tačiau bibliotekų tarptautinis tarpbibliotekinis abonementas kaip informacijos šaltinis yra labai vertinamas. Juo naudojasi ne tik doktorantai, dar nespėję užmegzti asmeninių ryšių, bet ir habilituoti daktarai, profesoriai, institutų vadovai.

Kai kurie institutai MA pateikia bibliotekai garantinius raštus, įsipareigodami apmokėti savo darbuotojų užklausas. Aišku, kad iš šių institutų gauname užklausų daugiausiai. Ekologijos institutas pateikė garantinį raštą 1999 m. Tais metais šio instituto darbuotojams buvo gauti 143 dokumentai. Chemijos institutas (CHI) 2001 m. pagal garantinį raštą apmokėjo 71 užklausą. Kasmet nuo 1999 m. garantinius raštus pateikia Puslaidininkų fizikos (PFI) ir Teorinės fizikos ir astronomijos institutai (TFAI). 2001 m. mūsų TTBA skaitytojais tapo ir garantinius raštus pateikė Biotechnologijos institutas (BTCHI) ir UAB „Fermentas“. CHI, PFI, TFAI, BTCHI ir UAB „Fermentas“ pateikė garantinius raštus ir 2002 metams.

Į mus kreipėsi ir Vilniaus universiteto, Vilniaus Gedimino technikos universiteto, Lietuvos teisės universiteto, Dailės akademijos, Muzikos akademijos darbuotojai ir doktorantai. Džiaugiamės galėdami įvykdyti kiekvieno mūsų bibliotekos skaitytojo užklausą. Įvykdymo terminai pirmiausia priklauso nuo skolinančios bibliotekos darbo, bet šiek tiek ir nuo mūsų patyrimo.

Lietuvos MA bibliotekos skyriai institutuose tiesiogiai aptarnauja savo institutų darbuotojus. Dabar, kai juose yra kompiuteriai ir interneto ryšys, dokumentų paiešką kataloguose ir duomenų bazėse galima atlikti vietoje. Į centrinės bibliotekos TTBA vis vien tenka kreiptis, nes skyrių bibliotekininkės nevykdo pašto ekspedicijos ir finansinių atsiskaitymų funkcijų. Centrinės bibliotekos TTBA ir institutuose esančių skyrių darbuotojai draugiškai bendradarbiauja – nedelsdami vykdome tarpusavio užklausas, dalijamės žiniomis ir patyrimu. Tą patį galima pasakyti ir apie santykius su kitų didžiųjų Lietuvos bibliotekų tarpbibliotekinio abonemento darbuotojais. Koordinuotai persiunčiamos užsienio bibliotekų užklausos tarp Lietuvos mokslų akademijos, Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo, Lietuvos technikos, Vilniaus universitetų bibliotekų. MA bibliotekoje randami seni leidiniai, senoji periodika, kurių nėra kitose Vilniaus bibliotekose. TBA darbas nėra izoliuotas ir yra sėkmingas tik bendradarbiaujant su bibliotekos skyriais – Katalogavimo, Bibliografijos, Užsienio literatūros komplektavimo, Rankraščių, Retų spaudinių, Senosios periodikos, Leidybos skyriais. Konsultacijas ir pagalbą nuolat teikia bibliotekos specialistės B. Railienė ir E. Krivaščenko, L. Leonova ir R. Novikovienė, O. Bliūdžiūtė ir I. Ruseckaitė.

Kokias perspektyvas turi Tarptautinis tarpbibliotekinis abonementas? Beveik visose pasaulio bibliotekose tarptautinio tarpbibliotekinio abonemento paslaugos yra mokamos. Jei MA

biblioteka ir MA institutai bent iš dalies nekompensuos išlaidų skaitytojams, užklausų skaičius dar kurį laiką neaugs. Turėtume ieškoti naujų galimybių gauti dokumentus skaitmenine forma, plėsti ryšius su užsienio bibliotekomis. Reikia tikėtis, kad ateityje banko paslaugų lyginamasis svoris užklausos kainoje mažės. Tikėtina, kad plečiantis bibliotekos elektroniniam katalogui, daugės užklausų iš užsienio skaitytojų ir TTBA pajamos galės šiek tiek kompensuoti išlaidas.

Technologijos raida bibliotekai iškels naujų uždavinių ne tik gaunant straipsnius skaitmenine forma, bet ir juos siunčiant. Bus reikalinga nauja techninė bazė, aukšta darbuotojų kvalifikacija, papildomas darbo laikas. Augant TTBA galimybėms ir skaitytojų skaičiui, gali nepakakti pusės darbo dienos, skirtos tarpbibliotekinio abonemento funkcijoms atlikti pagal dabar galiojantį pareigų paskirstymą. Šiuo metu MA biblioteka pradeda darbą bibliotekų informacinėje sistemoje ALEPH. Tai taip pat kelia naujus uždavinius tarpbibliotekiniam abonementui.

Tarptautinio tarpbibliotekinio abonemento tarnybai tiek Lietuvos MA bibliotekoje, tiek kitose bibliotekose neišvengiamai teks nuolat keistis ir vyti laiką.

Interlibrary loan is chasing the time

S U M M A R Y

This article describes the work of the Interlibrary Loan service (ILL) during the last two decades. The transition from the former Soviet Union loan system into the modern international ILL was marked by the lack of information, the introduction of the pay services. From 1997 to 2001 the activities of the ILL were supported by the Open Society Fund-Lithuania. During that period, the Academy of sciences library's work was computerized, introduced new working methods, new technology. The article provides with the latest statistics, makes an emphasis on the problems of payments for the orders. There are also mentioned the importance of cooperation with foreign libraries, with colleagues from other Lithuanian libraries and the different sections of our the Library of the Lithuanian Academy of Sciences.